CONTENTS OF MARATHI PART - III

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१	राष्ट्रीय विकास : वास्तव आणि आभास **श्रीमती सुनीता लोंढे** **डॉ. रमाकांत तिडके**	१-४
२	भारतीय लोकशाही आणि प्रादेशिकता **प्रा. डॉ. विलास आघाव**	५-८
३	भारतीय राज्य घटनेच्या अंमलबजावणीची चिकित्सा **किरण रामकृष्ण राऊत** **प्रा. डॉ. तिडके रमाकांत**	९-१२
४	भारताच्या कृषी धोरणांची पायाभरणी : पंतप्रधान पंडित जवाहरलाल नेहरू यांचा कालखंड (१९४७-१९६४) **प्रा. डॉ. ज्योती पापा बिडलान** **डॉ. प्रमोद राजेंद्र तांबे**	१३-२२
५	महाराष्ट्रातील प्रादेशिक असमतोल **डॉ. हिवाळे मधुकर लक्ष्मण**	२३-२६
६	भारतीय लोकशाही : वास्तव आणि आभास **डॉ. उमाकांत बाबुराव राठोड**	२७-३०
७	महाराष्ट्राच्या विकासात सहकारी चळवळीचे योगदान **डॉ. दत्तात्रय वाबळे** **सोनाली प्रशांत काटकर**	३१-३६
८	भारतीय लोकशाहीतील ३७० आणि ३५-अ या विसंगत कलमांचे निर्मूलन **प्रा. एकनाथ ज्ञानदेव खरात**	३७-४३
९	लोकशाहीत राजकीय पक्षांची भूमिका **डॉ. हनुमंत फाटक**	४४-४७
१०	नव सामाजिक आंदोलनांचे भारतीय लोकशाहीतील बदलते संदर्भ **प्रा. डॉ. विलास डी. आवारी** **विपुल शांताराम धनगर**	४८-५२

VOLUME - XI, ISSUE - II - APRIL - JUNE - 2022
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 6.306 (www.sjifactor.com) **CC-17**

९. लोकशाहीत राजकीय पक्षांची भूमिका

डॉ. हनुमंत फाटक
राज्यशास्त्र विभागप्रमुख, तुळजाराम चतुरचंद महाविद्यालय, बारामती.

भारतीय राजकारणाचे सर्वात असमाधानकारक वैशिष्ट्य म्हणजे राजकीय पक्षांची रचना आणि कार्यप्रणाली. स्वातंत्र्यापूर्वी अस्तित्वात असलेल्या यापैकी बऱ्याच जणांनी त्यांची ओले संरचना कायम ठेवली आहे, त्यांनी फेडरल संसदीय लोकशाहीच्या नवीन परिस्थितीनुसार त्यांची संघटना पुनर्संचयित करण्याचा किंवा बदलण्याचा प्रयत्न केला नाही. जनसंघ आणि स्वतंत्र यांसारख्या काही नवीन पक्षांनी इतरांप्रमाणेच संघटना स्थापन केल्या आहेत. हे सर्व लोकशाही केंद्रवादाच्या कम्युनिस्ट कल्पनेवर आधारित आहेत ज्यामध्ये लोकप्रिय आधाराचा दर्शनी भाग असताना सत्ता वरपासून खालपर्यंत वाहते. अपवाद फक्त तामिळनाडू मध्ये D.'M.K. सारखे प्रादेशिक पक्ष आहेत.तथाकथित राष्ट्रीय राजकीय पक्षांचे मुख्य दोष म्हणजे ते लोकशाहीवादी नाहीत, संघराज्यीय नाहीत, निष्ठावान आणि शिस्तप्रिय नाहीत. वरपासून खालपर्यंत जाताना ताकद आणि प्रभाव कमी होतो. हा सर्वोच्च कार्यकारी अधिकारी आहे ज्याला हायकमांड म्हणतात जे खरोखरच पक्षावर वर्चस्व गाजवते. जेथे पक्ष सत्तेत असतो, तेथे हायकमांड एखाद्या राज्यातील मुख्यमंत्र्यांची नियुक्ती करते, त्यांच्या मंत्रिमंडळातील सहकाऱ्यांबद्दल निर्णय घेते आणि संपूर्ण राज्य मंत्रालयाला एक अधीनस्थ एजन्सी मानते. राज्य शाखा हायकमांड बरखास्त करू शकतात आणि त्यांच्या जागी तदर्थ समित्या ठेवू शकतात. काँग्रेसच्या कार्यकारिणीने नुकत्याच पाच राज्य समित्या रद्द केल्याने, ज्याने पुन्हा पंतप्रधानांच्या इच्छेनुसार कार्य केले यावरून हे चांगले स्पष्ट झाले.

स्वातंत्र्यापूर्वी, संघटनात्मक शाखा ही पक्ष संघटनेचा शक्तिशाली भाग होती. संसदीय किंवा विधान शाखा ही एक गौण शाखा होती कारण त्यांच्याकडे कोणतीही वास्तविक शक्ती नव्हती आणि जेव्हा जेव्हा राजकीय संकट येते तेव्हा त्यांना राजीनामा द्यावा लागतो. स्वातंत्र्यानंतर स्थिती आमूलाग्र बदलली आहे. प्रत्येक पक्षाचे महत्त्वांचे सदस्य संसदेचे किंवा राज्य विधानमंडळाचे उमेदवार बनले आणि जे काही कारणास्तव निवडणूक लढवू शकले नाहीत त्यांनाच बाहेर ठेवले गेले. अशा परिस्थितीत विधिमंडळातील पक्षाचे नेते सर्वाधिक प्रभावशाली असतात आणि खरे नेते पंतप्रधान किंवा मुख्यमंत्री असतात. दुर्दैवाने, स्वातंत्र्यपूर्व रचना अबाधित राखून या पदाचा गोंधळ उडाला. वास्तविकता न ओळखल्यामुळेच गेल्या अध्यक्षपदाच्या निवडणुकीच्या वेळी काँग्रेस संघटनेत दु:खद फूट पडली. अलीकडे, नवीन कॉंग्रेसमध्ये देखील संसदीय शाखेवर बाहय शाखेचे वर्चस्व पुन्हा स्थापित करण्यासाठी काही प्रयत्न केले जात आहेत, परंतु मला असे वाटते की पंतप्रधान त्याला परवानगी देण्यास फारच चतुर आहेत.संघराज्य शासन प्रणालीचे सार हे आहे की राज्य सरकारे आणि त्यांचे नेते त्यांच्या स्वत: च्या मार्गाने केंद्र सरकार आणि संसदेइतकेच सार्वभौम आहेत. राज्यघटनेचे काम समाधानकारकपणे करण्यासाठी राजकीय पक्षांच्या राज्य शाखांनाही तितकीच स्वायत्तता असली पाहिजे आणि पक्षाच्या मध्यवर्ती संघटनेने स्वतःला संपूर्ण भारतीय

बाबींपुरते मर्यादित ठेवले पाहिजे. यापुढे जाऊन कोणी असे म्हणू शकतो की राजकीय पक्षाची राज्य शाखा ही स्वायत्त मतदारसंघ समित्यांवर आधारित असावी ज्या मतदारसंघातील प्राथमिक सदस्यांद्वारे निवडल्या जातात. एखाद्या पक्षाचे अनेक सदस्य मतदारसंघातील असतात तेव्हाच हे घडते. जेव्हा पक्ष अशा प्रकारे संघटित होतो तेव्हाच तो लोकांच्या जवळ राहू शकतो आणि मतदारांना मान्य असलेले आणि सामान्यतः मतदारांचे विचार, अडचणी आणि चिंता प्रतिबिंबित करणारे प्रतिनिधी देऊ शकतात. उमेदवार स्वीकारार्ह आहेत की नाही याची खात्री न करता मतदारसंघांसाठी निवडले जातात हे आता सामान्य झाले आहे. राज्य विधानसभेच्या उमेदवारांच्या बाबतीतही राज्य शाखेला पॅटी हायकमांडला सादर करावे लागते. या सगळ्याचा परिणाम म्हणजे राज्यघटनेने बहाल केलेल्या मर्यादेपर्यंत राज्याची स्वायत्तता पक्षव्यवस्थेच्या कार्यपद्धतीने नाकारली जाते आणि त्यामुळे निरंकुश प्रवृत्तींना चालना मिळते. नेतृत्व हे मतदारांच्या सेवेवर किंवा लोकप्रियतेवर आधारित नसल्यामुळे, विधानसभांच्या निवडून आलेल्या सदस्यांमध्ये मूलभूत निष्ठा नसतात आणि निव्वळ राजकीय संधीसाधूपणाच्या भावनेने काम करतात. पदासाठी पक्ष बदलण्यास ते मागेपुढे पाहत नाहीत आणि पक्षांमध्ये फूट पडणे आणि गटबाजी एवढी सामान्य आहे की राजकीय पक्षांना सामान्यतः लोकांचा आदर गमावावा लागतो. निवडणुकीच्या वेळीच प्रत्येक पक्ष पोस्टर आणि जाहिरातींवर भरपूर पैसा खर्च करून घोषणाबाजी आणि आश्वासने मिळवण्याचा प्रयत्न करतो. मतदारांना गोंधळात टाकण्यासाठी. राजकीय पक्षांच्या नैराश्याचा मतदारांवरही असाच परिणाम व्हायला हवा, यात नवल नाही. भारतासारख्या तुलनेने अज्ञानी मतदारांमध्ये, ती केवळ एका भागाच्या परंपरांशी ठाम निष्ठा) आणि स्थानिक नेतृत्वाचा प्रामाणिकपणा, जे मतदारांना स्थिर मार्गदर्शन देऊ शकते. सध्याच्या स्थितीत, कोणत्याही निकालाचा अंदाज नसलेला असतो. गेल्या लोकसभा निवडणुकीत याचे प्रत्यंतर आले. राजकीय पक्षांवर ध्वनिव्यवस्था आणि सचोटी लादली जावी, याला मूलभूत महत्त्व आहे.

राजकीय संघटनेच्या स्वातंत्र्याच्या मुलभूत अधिकाराशी छेडछाड केली जाऊ नये, परंतु याचा अर्थ असा नाही की राजकीय पक्षांना 1-आचार, प्रामाणिकपणा आणि कार्यक्षमतेच्या साध्या नियमांचे पालन करण्याची खात्री करण्याचा संसदेला अधिकार नाही. राजकीय पक्षांची नोंदणी, सभासदत्वाचे नियम पाळण्याचा आग्रह आणि वार्षिक लेखापरीक्षणासाठी कोणतीच हरकत असू शकत नाही. सभासदांचा प्रवेश व बरखास्त करण्याच्या योग्य प्रक्रियेस आणि निवडणुकीत उमेदवार उभे करण्यावरही आक्षेप नसावा आणि अशा उमेदवारांनी योग्य सूचना दिल्यावर व लाभ समर्पण केल्यानंतर पक्षाचा राजीनामा देण्याच्या अधिकाराच्या अधीन राहून पक्षाशी एकनिष्ठ राहण्याचे बंधन असावे. पक्षाच्या माध्यमातून सुरक्षित. या धर्तीवरचा कायदा पक्ष व्यवस्थेच्या योग्य उत्क्रांतीसाठी खूप मदत करेल ज्यामध्ये अनेक फुटीर पक्ष नाहीसे होतील आणि फक्त तीन किंवा चार सुसंघटित आणि शिस्तबद्ध पक्ष असतील. वैयक्तिक नेतृत्वावर राजकीय पक्षांचे सध्याचे अवलंबित्व भारतीय लोकशाहीसाठी घातक आहे. परंतु वैयक्तिक नेतृत्वाने केवळ बेजबाबदार केंद्रीकृत कॉकसला स्थान देणे चांगले होणार नाही. पक्षाने खालपासून वरपर्यंत, टप्प्याटप्प्याने, लोकशाही प्रक्रियेद्वारे कार्य करण्यास सक्षम असले पाहिजे जेणेकरून प्रत्येक टप्प्यावर, नेतृत्व मतदारांमधील त्याच्या अंतिम समर्थकांना खरोखर जबाबदार असेल.

Bibliography

1. Allen, Peter (2018), The Political Class. Why it matters who our politicians are, Oxford, Oxford University Press.
2. Bajpai, Rochana (2011), Debating Difference. Group Rights and Liberal Democracy in India, Delhi, OUP.
3. Bardhan, Pranab (1984), The Political Economy of Development in India, Oxford, Blackwell.
4. Bayly, Christopher (1975), The Local Roots of Indian Politics – Allahabad 1880-1920, Oxford, Clarendon Press.
5. Brass, Paul (1965), Factional Politics in an Indian State: The Congress Party in Uttar Pradesh, Berkeley, University of California Press.
6. Chandra, Kanchan (2004), Why Ethnic Parties Succeed, Cambridge, Cambridge University Press.
7. Chhibber, Pradeep (1999), Democracy without Associations. Transformation of the Party System and Social Cleavages in India, Ann Arbor, The University of Michigan Press
8. De Souza, Peter R., Suhas Palshikar and Yogendra Yadav (eds) (2008), State of Democracy in South Asia, Delhi, OUP.
9. De Souza, Peter R., Sanjay Kumar and Pradeep Shastri (2009), Indian Youth in a Transforming World. Attitudes and perceptions, Delhi, Sage.
10. Dutta, V.R. (1973), Micro-Level Political Elite. A Study of the Social Background of Varanasi Zila Parishad Members, Varanasi, Gandhian Institute of Studies.
11. Dutoya, Virginie (2014), La représentation des femmes dans les Parlements de l'Inde et du Pakistan, Paris, Dalloz.
12. Frankel, Francine and M.S.A. Rao, (eds) (1989 and 1990), Dominance and State Power in Modern India: Decline of a Social Order, 2 volumes, Delhi, Oxford University Press.
13. Hasan, Zoya ed. (2002), Parties and Party Politics in India, Delhi, OUP
14. Jaffrelot, C. (2003), India's Silent Revolution – The Rise of the Lower Castes in North India, New York/Columbia University Press; London/Hurst; New Delhi/Permanent Black

Peer Reviewed Refereed
and UGC Listed
Journal No. 40776

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

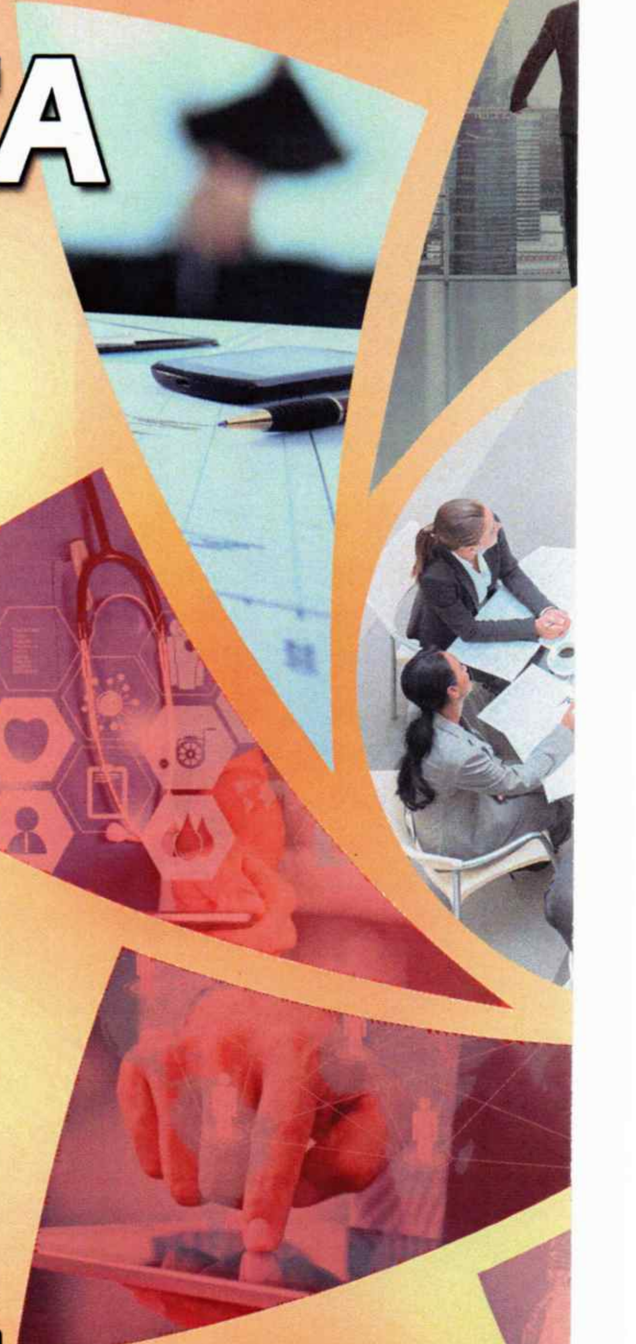

Volume - XI, Issue - II,
April - June - 2022
Marathi Part - III / Hindi

Impact Factor /
Indexing
2020 - 6.306
www.sjifactor.com

Ajanta
Prakashan